

Reprezentace gayů a leseb v mainstreamových vizuálních médiích

Věra Sokolová

Je naprosto nepochybné, že v posledních několika letech se reprezentace gayů a leseb v českých vizuálních médiích hodně změnila. Hlavní body této proměny se dají shrnout poměrně jednoduše: Za prvé, i když je to stále málo, gayové a lesby jsou na českých plátnech a televizní obrazovce rozhodně více vidět. Za druhé, kontexty, ve kterých se objevují, se již dlouho zdaleka netýkají pouze lékařských ordinací a osobních zpovědí, ale posunuly se do rovin komplexních vztahů a příběhů. A za třetí, prezentace gayů a leseb ve vizuálních médiích se postupně stává na jednu stranu pozitivní a na druhou stranu komplikovanou, což zabraňuje vytváření jak negativních, tak oslavných, zjednodušených a plochých obrazů jejich žití a identit. Tyto trendy ve vizualitě nepřišly náhodně či samovolně, ale jdou ruku v ruce s postupnou změnou celospolečenského povědomí o homosexualitě a homofobii, s úspěšnou dlouholetou kampaní za uzákonění registrovaného partnerství, s neustálou prací a zviditelňováním gay a lesbických sdružení a webových portálů a konečně se vzrůstající samozřejmostí a otevřeností, s níž mnozí gayové a lesby žijí své životy.

Za mainstreamová vizuální média je u nás možné považovat zejména čtyři základní televizní kanály a zhruba dvacítku kabelových kanálů, jež jsou dnes již běžně a pro mnoho lidí i finančně dostupné. Dále samozřejmě filmový průmysl, který, ač pohlcen hollywoodskou produkcí, v naší zemi stále ještě přináší i mainstreamovou a nezávislou evropskou a světovou tvorbu. Mezi vizuální média, i když ne nutně mainstreamová, patří i fotografie a svět nových médií, komiksy, počítačové hry a webové portály, pohyblivé reklamy, klipy, designy, a mnoho dalších forem vizuální kultury. Jinými slovy, vizuálními médii jsme obklopeni doslova na každém kroku a jejich obrovskou, i když často skrytou, moc při formování celospolečenského vědomí a hodnot i našeho vlastního světonázoru a podvědomí nelze podceňovat. Vizuální reprezentace gayů a leseb, produkovaná těmito kontexty, je proto naprosto klíčová pro rovnocenné postavení gayů a lesbických žen ve společnosti i pro možnosti, jak otevřeně a samozřejmě žít své životy. Je také určitým barometrem rozmanitosti a respektu ve společnosti.

Následující text přibližuje produkci a reprezentaci gay a lesbické tematiky v nejdůležitějších mainstreamových vizuálních kontextech u nás. V závěru se pak zamýšlí nad hlavními aspekty vizuální proměny, někdy více a někdy méně viditelné a hmatatelné, již reprezentace gayů a leseb v naší společnosti od listopadové revoluce do současné doby prošla.

Reprezentace gayů a leseb v televizi

Až do roku 1989 byli gayové a lesbické ženy v mainstreamových médiích neviditelní, pokud pomineme vesměs negativní reprezentace v různých filmech, jež sloužily pouze jako motivační spouštěče patologických jednání či problematické charakterové vymezení filmových hrdinů a hrdinek. Zahraniční filmy, které

homosexualitu a gaye a lesby prezentovaly jako normální a integrální součást společnosti a jež v té době již samozřejmě existovaly, si cestu do českých kin z pochopitelných ideologických důvodů nenašly. Po pádu komunistického režimu to byla především Česká televize, která postupně začala zařazovat do svého programu filmy s gay a lesbickou tematikou a gay a lesbickými hrdiny. Nicméně, nezávisle na žánru či zápletky filmu se ve svých začátcích jednalo téměř výhradně o vysílání 2. programu ČT velmi pozdě v noci. Navíc, ne vždy televizní program uvedl, že příběh se týká homosexuality či životů gayů a lesbických žen, takže diváci byli často odkázáni na náhodu nebo slovo známých a přátel, kteří již film znali. V posledních deseti letech však Česká televize, jako jediná ze tří hlavních televizních stanic v ČR, celkem pravidelně zařazuje do svého programu celovečerní gay a lesbické filmy, vesměs zahraniční produkce. Zhruba od poloviny 90. let jsme tak mohli v ČT vidět známé mainstreamové i nezávislé filmy jako např. *Hra na pláč* (1993), *A kapela hrála dál* (1993), *Philadelphia* (1993), *Antonia* (1993), *Jsou z nás* (1994), *Hledám Amy* (1996), *Ptačí klec* (1996), *Můj růžový život* (1997), *Svatba naruby* (1997), *Vše o mé matce* (1999), *Kdyby zdi mohly mluvit 2* (2000), *S barvou ven* (2000) či *Falešné vztahy/Nevědomá víla* (2001). Do mainstreamové české vizuální kultury se tak dostaly filmy, které vesměs reprezentují homosexualitu a gaye a lesby samozřejmě, pozitivně, v rozmanitých historických a společenských kontextech.

Kromě těchto občasných zahraničních hraných filmů se ČT v kontextu gay a lesbické tematiky zaměřuje zejména na publicistické a dokumentární pořady týkající se jedné postavení a života gayů a lesbických žen v české společnosti a jedné homofobie a respektu k homosexualitě u nás. Částečně to samozřejmě vyplývá z podstaty ČT jako jediné veřejnoprávní televize v ČR, jejíž povinností je podávat ucelený a objektivní obraz o české společnosti. Na druhou stranu je pravda, že ČT sama iniciovala některé projekty vedoucí ke zviditelnění homosexuální menšiny a ke zlepšení vizuálního obrazu gayů a leseb. Reprezentace gayů a leseb v těchto pořadech prošla v průběhu 90. let až do současnosti výraznou a kvalitativně pozitivní proměnou. Na úplném začátku stál dokumentární pořad *Tabu*, „třídílný esej o problémech homosexuality“ (1990), jež se odehrával podstatnou měrou v sexuologické ordinaci. Již sám název napovídá, že hlavním cílem pořadu bylo poukázat na „problémy, které přináší homosexualita“ a vysvětlit heterosexuálním občanům, že homosexuálové za svou sexuální orientaci opravdu nemohou. Reprezentace gayů, leseb a homosexuality v tomto pořadu se odvíjela v rámci medicínského diskurzu, který homosexualitu sice představil jako vrozenou (a tudíž ji pozitivně vymezil vůči její tehdy ještě stále platné klasifikaci jako lékařské diagnózy), nicméně ji nastolil jako problém, který gayům a lesbám přináší do života utrpení a proto by je ostatní (heterosexuální) společnost měla chápat a tolerovat.

Asi nejvýraznější ukázkou proměny tohoto obrazu a vrcholem snah ČT o objektivní společenskou publicistiku je již tříleté vysílání samostatného otevřeně gay, lesbického a transgender kulturně-publicistického „pravidelníku“ (původně měsíčníku) *LeGaTo*, jež ČT prosadila v roce 2003 v rámci svého deklarovaného projektu podpory společenských menšin. Tento projekt je od svého počátku koncipován jako pořad „o nás s námi“ a na jeho přípravě se kromě profesionálních tvůrců z řad ČT vždy hlavní měrou podíleli oslovení gayové, lesbické ženy a transgendeři, což se samozřejmě odráží i v zasvěcené a pozitivní prezentaci a reprezentaci gay a lesbických životů. Ohlasy zevnitř samotné gay a lesbické komunity na *LeGaTo* jsou po celou dobu jeho trvání pestré, od nadšených a povzbudivých po nesouhlasné a odmítavé, což je určitě dobře, neboť to jen dokládá rozmanitost vkusu i priorit

českých gayů a leseb. I přes jeho současnou nepravdivost a názorovou různorodost jeho diváků je nejdůležitějším aspektem *LeGaTa* a nejpozitivnější zprávou o české televizní scéně zcela nepochybně skutečnost, že přítomnost takového pořadu v mainstreamové televizi zatím nemá ve světě obdoby. Skutečností také zůstává, že dle statistik ČT je *LeGaTo* pravidelně jeden z nejsledovanějších pořadů ve svém vysílacím okně.

Původní česká filmová a televizní tvorba s gay a lesbickou tematikou

Co se vlastní české tvorby týče, ta je zatím zajišťována téměř výhradně dokumentární publicistickou tvorbou, když nepočítáme kontroverzní díla režiséra Wiktora Grodeckého o chlapecké homosexuální prostituci v Praze z poloviny 90. let - dokumenty *Not Angels But Angels* (1994), *Body Without Soul* (1996) a drama *Mandragora* (1997) - či nedávný snímek *Smrt pedofila* (2002). Autorkou většiny českých dokumentů s gay, lesbickou a transgender tematikou je režisérka Andrea Majstorovičová (která dramaturgicky vede i *LeGaTo*). V její dílně vznikla známá díla jako např. *Zpovědi Oty Tassinata*, básníka Jiřího Kuběny a fotografa Roberta Vana, či transgender portréty Terezy Spencerové, Milušky Šubrtové nebo lékaře Otto Kotta. Majstorovičová své portrétní příběhy točí s přesvědčivou samozřejmostí, nebojí se jít do intimních či nepříjemných témat a reprezentuje „své“ gaye, lesby a transgendery v celé komplexitě jejich životů.

V roce 1996 vznikl další velmi zajímavý snímek *Takové normální manželství*, o dlouholetém vztahu dvou gayů žijících v Opavě. V roce 2003 natočila režisérka Helena Třeštíková dokument *Jsem žena orientovaná na ženy*, který nicméně lesbická komunita hodně zkritizovala za jeho opatrný a místy až útrpný přístup, který tak výrazně absentuje v tvorbě Majstorovičové. Pozoruhodným dílem zevnitř lesbické komunity byl zcela jistě černobílý dokument *Moje tělo je ONA*, o vztahu osmi lesbických žen k vlastnímu tělu, natočený Ivetou Kratochvílovou a Terezou Kodíčkovou v témže roce. Autorské pojetí i přijetí tohoto snímku lesbickou komunitou kontrastovalo zcela jednoznačně s dílem Třeštíkové a zřetelně ukázalo přednosti vlastní, i když amatérské, vizuální sebereprezentace nad, sice profesionálními, ale někdy trochu příliš snaživými pohledy zvenčí. *Moje tělo je ONA* bohužel odkryl i limity lesbické viditelnosti v českém prostředí - některé protagonistky trvají na tom, že právě kvůli jejich zviditelnění jako explicitně lesbických žen dokument nesmí být pouštěn na veřejnosti, takže film je od svého natočení prakticky nedostupný. Posun v televizní reprezentaci gayů dokládá i letošní portrét Pavla Vítka v cyklu *13. komnata*, který jeho osobní příběh prezentuje bez exotičnosti a nutnosti ospravedlňování.

Festivalová scéna

Velmi důležitou součástí české vizuální kultury jsou každoroční filmové festivaly, jež často přinášejí filmy, které se do mainstreamové nabídky českých kin nedostanou. Nicméně většina z nabídnutých filmů je k dispozici alespoň ve festivalových archívech. Od roku 1999 se v České republice koná festival dokumentárních filmů s lidskoprávní tematikou *Jeden svět*. Od roku 2003 se pravidelně v každém ročníku festivalu objevuje i sekce, v jejímž rámci pořadatelé tematizují i otázky gay, lesbické a transgender identity. V roce 2003 to byla sekce „Hledání identity“, kde se objevil

britský snímek *Bliž* nebo úžasný norský dokument *Vše o mém otci*, o důležitosti rodinné lásky i vlastní seberealizace bez ohledu na společenské konvence a normy. V roce 2004 se v kategorii „Přijímání jinakosti“ objevily hned tři dokumenty zabývající se otázkami homofobie: švédský snímek o coming-outu tří dospívajících dívek *Neboj se, to přejde*, srbský dokument o homofobii v Srbsku *Netolerance*, a norský snímek *V sedmém nebi*, o abstraktním umělci, jež v malé vesnici osobitým způsobem bojuje proti konzervativnímu myšlení svého okolí. V roce 2005 se sekce „O lásce“ zaměřila na prezentaci „nejrůznějších podob, kterých láska může nabývat“. V roce 2006 byla jednou z tématických sekcí „Gender montage“, rozkrývající v sedmi filmech z postsovětských zemí těžké postavení žen na straně jedné a limity duálního pojetí genderové identity na straně druhé. Vzhledem k charakteru festivalu je reprezentace gayů a leseb na tomto fóru vždy pojata v kontextu boje za lidská práva a boje proti homofobii. Jednou z hlavních předností *Jednoho světa* je skutečnost, že tento festival v mainstreamovém prostředí nabízí dokumentární filmy ze zahraničí, jež přinášejí reálné příběhy s hlubokou výpovědní hodnotou a nutí nás tak ke komparativnímu zamyšlení nad podobnými otázkami v naší společnosti.

Filmové festivaly v Karlových Varech a putovní *Febiofest* sice gay a lesbické tématické sekce nenabízí, nicméně, ani na těchto festivalech se filmy s homosexuální tematikou a gay a lesbickými hrdiny a hrdinkami neztratí. Například hlavní soutěž 32. ročníku festivalu v Karlových varech v roce 1997 vyhrál francouzský snímek režiséra Alaina Berlinera *Můj růžový život* a 38. ročník v roce 2003 vyhrál film Ferzana Özpeteka *Okno naproti*, oba brilantně a strhujícím vyprávějí příběhy o složitosti genderové identity a tragicky utnuté homosexuální lásce respektive.

Mezipatra, jako jediný gay a lesbický filmový festival u nás, se za šest let své existence stala opravdu pojmem. Statistická data z festivalu dokládají, že každoročně stoupá nejen nabídka filmů, ale také zájem diváků. Z důkladné prohlídky internetových odkazů nejrůznějších portálů, od zpravodajských po zájmové, pak jasně vyplývá, že i obecné celospolečenské povědomí o *Mezipatrech* a jeho nesporné kvalitě každoročně vzrůstá.

Nabídka gay a lesbických filmů v kinech a ve videopůjčovnách

Česká kina až slepě kopírují veškerou hollywoodskou produkci, tudíž mainstreamové filmy tematizující homosexualitu a stejnopohlavní vztahy v této nabídce nevyjímaje. Reprezentace gayů a leseb v tomto kontextu tedy závisí na kvalitě zpracování v jednotlivých filmech a nutno říci, že poslední dobou je tato kvalita spíše vysoká (jen namátkou vzpomeňme např. filmy *Daleko do nebe*, *Kluci nepláčou*, *Hodiny*, či *Zkrocená hora*). Nabídka v českých videopůjčovnách je pak překvapivě široká a rozmanitá a dalece předčí nabídku v kinech. Velkým problémem ovšem zůstává, že mainstreamové videopůjčovny filmy s gay a lesbickou tematikou nijak nekategorizují. Na jednu stranu si můžeme říkat, že je dobré, že gay a lesbické filmy nejsou „zaškatulkované“ podle nějakého pochybného klíče, nicméně, zájemci jsou pak buď odkázáni sami na sebe a musí předem vědět, co přesně hledají, nebo se musí spoléhat na náhodu. Stějně tak např. Česko-Slovenská filmová databáze (ČSFD) zatím nemá, ve světě naprosto běžné, žánrové vymezení gay a lesbického filmu. Většina filmů, jež by spadaly do tohoto vymezení se tak nachází v kategoriích

"Reprezentace gayů a leseb v mainstreamových vizuálních médiích." In *Mediální obraz leseb a gayů*, Jan Kout, Aleš Rumpel a Martin Strachoň, eds. (Brno: STUD, 2006): 3-7.

erotický, drama či psychologický a zájemce se opět musí spoléhat na přesný název filmu či alespoň jméno režiséra.

Závěrem: Posuny ve zpracování a reprezentaci gayů a leseb ve vizuálních médiích

Celkově se dá říci, že proměna, která ve vizuální reprezentaci gayů a leseb u nás probíhá, se ubírá dobrým směrem, i když vytknout se jí dá určitě její pomalost. Ale - *Mezipatra* se posouvají do mainstreamového povědomí filmových festivalů u nás, filmů s gay a lesbickou tematikou ve všech kontextech přibývá, gay a lesbické postavy už zdaleka nejsou jen ideálními hrdiny traumatických příběhů a homosexualita dávno přestala být šokující a nejdůležitější součástí jejich filmových identit. Reprezentace gayů a leseb a jejich přítomnost na filmových plátnech, televizních obrazovkách, webových portálech, reklamních billboardech a videoklipech se tak v podstatě sama stává mainstreamovou součástí vizuální kultury. A tak to má být. Na co bychom si ale při té pozitivní proměně a zviditelňování měli určitě dát pozor je mainstreamová estetika gay a lesbické reprezentace, jež velí, že stejně tak jako heterosexuální hrdinové i homosexuální hrdinové jsou převážně krásní, mladí, úspěšní, touží po spořádaném párovém životě ve vlastním bytě s hypotékou a na dovolenou jezdí k moři. Aby toho mainstreamu nebylo příliš.

Věra Sokolová, Ph.D., vedoucí Katedry genderových studií FHS UK v Praze. Vystudovala historii na Kalifornské univerzitě, doktorát získala v témže oboru na Washingtonské univerzitě v Seattlu. Ve své výzkumné, pedagogické a publikační činnosti se specializuje na komparativní dějiny sexuality, gender a vizualitu, gay a lesbická studia, konstrukce sexuality a politiku identity.